

ITSE TEHTY MODERNI

Tiina Männistö-Funk

LEKTIO: Tiina Männistö-Funkin väitöskirja *Itse tehty moderni: Gramofoni, polkupyörä ja valokuvaus suomalaisten elämässä 1880-luvulta 1940-luvulle tarkastettiin* Turun yliopistossa 17.5.2014.

Arvoisa kustos, arvoisa vastaväittäjä, arvoisat kuulijat, en haluaisi masentaa teitä. Mutta haluan puhua siitä, miksi teknologian historiaa ja materiaalista menneisyyttä on syytä tutkia, ja tämän takia minun on ensin tarpeen puhua eräästä hyvin masentavasta asiasta.

Ympäristöongelmiin erikoistunut toimittaja ja tutkija Nafeez Ahmed kirjoitti tämän vuoden maaliskuussa *The Guardian*-lehdessä Nasan rahoittaman tutkimusryhmän saamista uusista tuloksista. Nämä tutkimustulokset viittaavat siihen, että nykyinen tapamme käyttää luonnonvaroja ei ole johtamassa vain pahoihin sosiaalisiin ja materiaalsiin ongelmiin. Se on johtamassa koko sivilisaatiomme romahdukseen, jota voidaan verrata esimerkiksi Rooman valtakunnan luhistumiseen. Tällä kertaa romahdus tapahtuisi kuitenkin maailmanlaajuisessa mittakaavassa.

Romahdukseen on kaksi pääsyytä, jotka ovat olleet tärkeässä osassa myös aikaisempien korkeakulttuurien tuhoutumisissa. Nämä syyt ovat yhtäältä luonnonvarojen niukkeneminen niiden ylikäytön takia ja toisaalta sivilisaation jäsenten jakaantumisen jyrkästi eliittiin ja massaan. Meidän sivilisaatiomme tapauksessa luonnonvarojen liikkäytöstä vastuussa oleva eliitti koostuu

lähinnä länsimaisten, kehittyneimpien yhteiskuntien jäsenistä, joille loput ihmiskunnasta tuottaa rikkautta ja hyvinvointia. Tälle mallille on ominaista, että ympäristötuhon vaikutukset saavuttavat eliitin vasta paljon massoja myöhemmin. Tämän takia heidän, siis meidän, on mahdollista jatkaa elämää tavalliseen tapaan, kunnes on liian myöhäistä. Tämä sama logiikka on tutkimuksen mukaan syynä siihen, että esimerkiksi mayat ja roomalaiset vaikuttavat meidän näkökulmastamme olleen autuaan tietämättömiä tulevasta romahduksesta, aivan siihen saakka, kunnes se tapahtui.

Me emme voi sanoa olevamme tietämättömiä ongelmista, joihin kulutuksemme on johtanut meidät. Tiedosta huolimatta emme kuitenkaan koe oikeastaan voivamme ratkaisevasti vaikuttaa asiaan omassa arjessamme. Tai jos näin koemme, emme ehkä ole täysin tajunneet ongelman laajuutta. Suunnittelija Kasper Strömman irvaili ensimmäinen toukokuuta ilmestyneessä satiirisessa blogitekstissään keinoillemme tarttua ympäristöongelmiin arjessa. Kirjoituksen otsikko on ”Ekoperhe ei ikinä hankkisi kolmatta autoa”. Lehtijutun muotoon kirjoitetussa tekstissä esiintyy kuvitteellinen Saaresmaan perhe, jonka vanhemmat Pekka ja Sari ovat eläneet jo puoli vuotta ympäristöystävällistä elämää. Tämä on tarkoittanut käytännössä lähinnä erilaisten, kalliiden ekotuotteiden ostamista. Perhe harrastaa kuitenkin myös kieltäytymistä ekohengessä. Siteeraan Strömmanin tekstiä:

”Yksi asia on Saaresmaan perheelle ehdoton ei-ei.

’Naapurit kyselevät aina välillä että milloin meille tulee se kolmas auto. Mutta siihen vastaamme aina että ei milloinkaan,’ hymyilee Sari.

’Paitsi tietenkin ensi vuonna kun Niko ajaa ajokortin. Silloinhan se on pakostakin edessä.’”

Tämä kirjoitus ekoperheen kolmesta autosta leikkii sillä perspektiiviharhalla, joka meillä on materiaalisen todellisuuden suhteen. Suuretkin materiaaliset muutokset tapahtuvat ikään kuin salavihkaa ja normalisoituvat hyvin nopeasti. Väitöskirjatutkimukseni taustalla on ajatus siitä, että 1900-luvun suurin muutos tavallisen ihmisen näkökulmasta oli erilaisten teknologisten järjestelmien ja laitteiden käyttöönoton mahdollistama materiaallinen murros. Nyt esimerkiksi tuon mainitsemani Nasan rahoittaman tutkimuksen valossa näyttää siltä, että materiaalisesta murroksesta on tulossa myös tämän vuosisadan suurin mullistus, tavalla tai toisella. Kyseessä ei siis ole mikään pieni historiallinen sivujuonne, vaan todella olennainen osa koko yhteiskuntamme ja kulttuurimme toimintaa.

Tässä on isoisoisäni Frans Männistön ottama kuva harvinaisesta näystä eli autosta Euran Naarjoen kylänraitilla vuonna 1930. Vasemmalla näkyy Männistön entinen torppa, tuolloin jo itsenäinen pientila. Tämä kuva toimikoon nyt muistuttajana siitä hämmästyttävästä tosiasiasta, jonka kaikki tiedämme: muutaman sukupolven kulses-

sa tavalliset suomalaiset ovat matkanneet yksinkertaisista mökeistä, ruumiillisen työn ja niukan ravinnon ääreltä keskuslämmitettyihin tiloihin näpyttelemään tietokonetta ja valmistamaan avokadopastaa. Halusin tutkia, miten tämä muutos oikeastaan on lähtenyt tapahtumaan 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, eli mikä on ollut sen dynamiikka suomalaisten arjen tasolla.

Jos summaisin kolmeen sanaan kaikista lähteistäni välittyvän tiedon, siitä miten suomalaiset kokivat materiaalisen muutoksen 1800-luvun lopulta 1940-luvulle, sekä sen tapahtuessa että jälkeensä sitä muistellesaan, selitys olisi: ”SE VAIN TAPAHTUI.” Teknologinen muutos vain tapahtui. Ensimmäinen polkupyörä oli harvoilla, sitten se oli monilla. Valokuvia alettiin ottaa. Gramofoni piti saada, vaikka kaikkea oli pulaa. Aikalaiskäsititys muutoksen periaatteista on siis varsin teknologisdeterministinen.

Kaiken tämän tapahtumisen alta on kuitenkin mahdollista jäljittää sitä, miten aikalaiset itse asiassa hyvin aktiivisesti tekivät tämän muutoksen todeksi. Olen erilaisten johtolankojen avulla etsinyt keskeisiä käytäntöjä, joihin gramofoni, polkupyörä tai

Kuva: Frans Männistö.

Kustaa Hakalan 1900-luvun alussa tekemä polkupyörä Tampereen museoiden kokoelmissa.

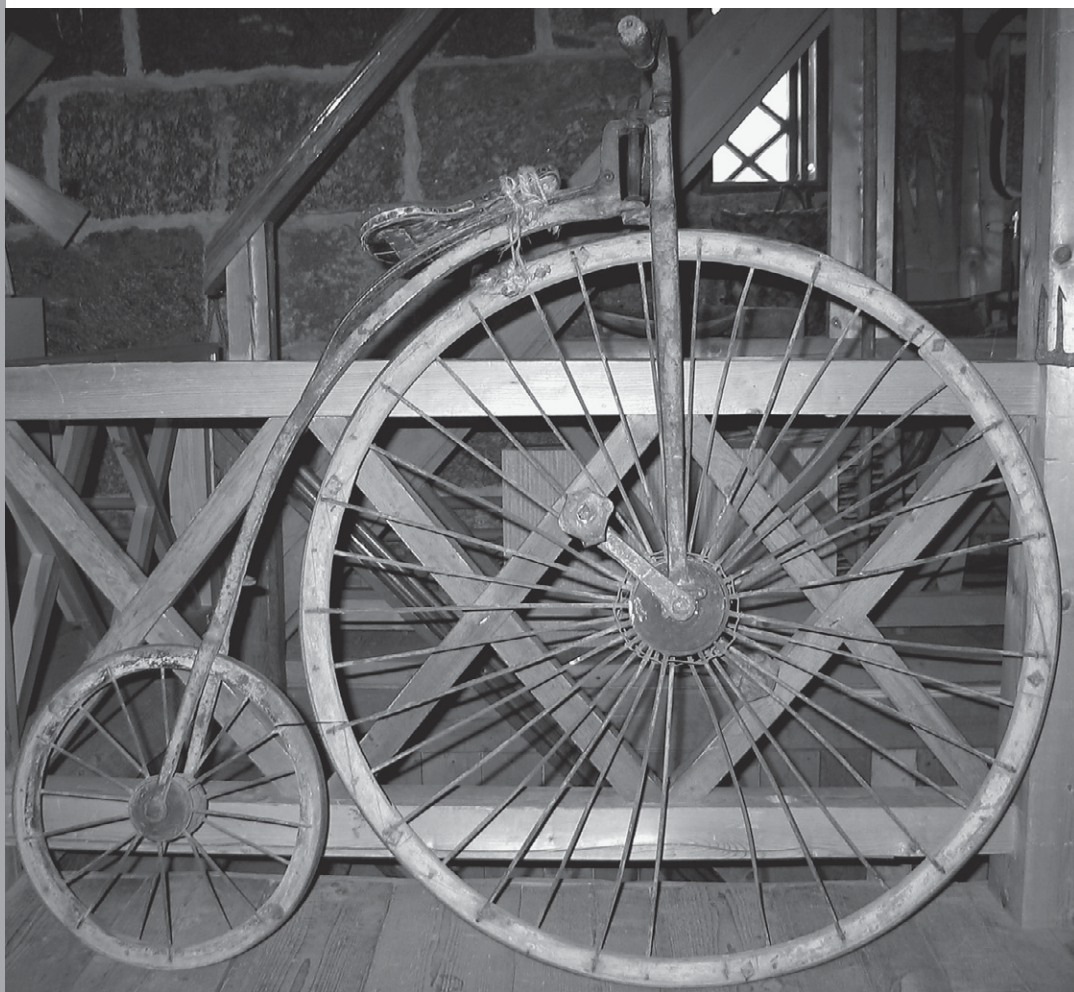
Kuva: Tiina Männistö-Funk.

valokuvaus liittyivät. Esittelen nyt niiden perusteella arjen teknologisen muutoksen dynamiikkaa.

Näkyvimmän muutoksen tekemisen tavan olen tutkimuksessani nimennyt kansankekseinnöiksi. Selkeä esimerkki näistä ovat itse tehdyt polkupyörät. Olen kerännyt tietoa noin sadasta, käsityönä puusta ja raudasta valmistetusta polkupyörästä 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alkuun. Itse tehdyt polkupyörät ovat esimerkki siitä, miten sama teknologia voi muuntua eri ympäristöissä hyvin erilaiseksi. Kaupungeissa polkupyörä oli 1800-luvun lopulla vauraiden piirien statussymboli. Maaseudulla pyöriä nikkaroineet käsityöläiset, sepät, pientilalliset ja torpparit eivät pyrkineet matkimaan tätä kaupunkimaista käyttöä. He harjoittivat ja esittelivät polkupyörän avulla teknisiä kädentaitojaan ja hankkivat näin arvostusta ja

huomiota omassa elinympäristössään. Polkupyörä liittyi uutena teknologiana kotiteollisuuden ja kotitarveaskaroinnin keinoin tuotettavien esineiden joukkoon. Näitä itse tehtyjä pyöriä ei syrjäyttänyt niinkään tehdastekoisten pyörien leviäminen kuin tämänkaltaisen omavaraisuuden ja kotiteollisuuden yleinen alamäki.

Kansankekseinnöt kiinnittyivät maaseudun töihin liittyvään osaamiseen ja maalaiskansan ylpeyteen omasta elämäntavastaan, joka heidän näkökulmastaan poikkesi positiivisella tavalla kaupungin herrojen kotkoksista. Toisaalta tarkastelemani ajanjakson aikana tapahtuu koko väestössä selvästi teknologisen asiantuntijuuden muokkauksista ja muuttumista, joka ohjaa myös arjen teknologisia valintoja ja suhtautumista teknologiaan. Lisääntyvän koulutuksen myötä siirrytään juuri tällä ajanjaksolla yhä

Huittisten kotiseutumuseon kokoelmissa oleva korkeapyöräinen, jonka on museon tietojen mukaan rakentanut Roos-seppä Kiikassa 1880–1890-luvulla. Kuva: Tiina Männistö-Funk.

selvemmin käsillä tekemiseen perustuva teknisestä osaamisesta kohti koulutettua teknistä osaamista, joka henkilöityi insinöörin hahmoon. Tästä ovat hyvä esimerkki Ilmari Jäämaan erittäin suosittu *Nuorten kokeilijain ja keksijäin kirja*, jonka ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1919 ja viimeinen vuonna 1958. Kirjassa poikia ja nuoria miehiä opastetaan insinöörimäiseen teknologiasuhteeseen neuvomalla muun muassa valo-

kuvauskoneen rakentaminen ja valokuvien kehittäminen.

Vaikka koulutuksen kautta saatiin vaikutteita myös muista kuin omasta sosiaaliryhmästä ja kansakoulunopettajat ja erilaiset maaseudun uudet virkamiehet olivat merkittäviä uutuuksien käyttäjiä ja tunnetuksi tekijöitä, olennaisimmat vaikutteet teknologian omaksumiseen ja käyttöön saatiin yleensä omalta viiteryhmältä; saman

kylän tai pitäjän asukkailta, jotka kuuluivat suunnilleen samaan sosiaaliseen kerrokseen sekä omilta sukulaisilta lähellä ja kauempana. Juuri tämän takia arjen muutos tapahtui myös luontevan ylijärjestyksellä. Esimerkiksi valokuvauskäytännöissä ei otettu niinkään mallia lähikaupungin herrasväestä tai pappilan perheestä kuin oman kylän tytöistä ja pojista, jotka olivat lähteneet siirtolaisiksi Amerikkaan ja lähettivät sieltä valokuvia itsestään. Käyntikorttikuvakäytäntöjen mukaisesti kuvan saaminen edellytti oman kuvan antamista, joten siirtolaisuus tuli edistyneeksi maalaisten valokuvaajalla käyntiä erittäin voimakkaasti.

Esimerkiksi koulutukseen ja teollistumiseen liittyvät yhteiskunnalliset muutokset voivat aiheuttaa hyvinkin nopeasti merkittäviä muutoksia teknologiasuhteessa. Kuitenkin tutkimuksessani olen todennut, että arjen tasolla materiaallinen muutos kasautui aiemman päälle, ei niinkään työntänyt aiempaa pois tieltään. Käytön tasolla kaikissa teknologioissa on läsnä paljon eri-ikäisiä elementtejä, jotka ohjaavat sitä, miten ja mitä tehdään. Valokuvat löysivät kodeissa paikkansa piirongeista, jotka olivat ehtineet vakiintua maalauskotien arvokkaimmiksi huonekaluiksi, gramfonit tulivat häitarin rinnalle ja sijalle nurkkatanssien soittimiksi ja polkupyörät tarjosivat mahdollisuuden matkata kylien uusiksi tärkeiksi paikoiksi muodostuneille seurojentaloille.

Kun tarkastelemme teknologioiden suosion kasvua, menestyksen avaimiksi voidaan tunnistaa niiden kyky liittyä osaksi keskeisiä arjen käytäntöjä. Nämä käytännöt eivät välttämättä heti ensi näkemältä paljastu keskeisimmiksi. Tutkimuksessani tällaisena keskeisenä käytäntönä nousevat vahvasti esiin maaseudun tanssitarilaisuudet ja niissä kulkeminen. Näyttää siltä, että iltamissa käyminen ja muunlaiset epävirallisemmat tanssitarilaisuudet olivat käytäntöjä, jotka sulauttivat itseensä uusia teknologisia elementtejä, esimerkiksi polkupyörän ja gramfonin, ja

voimistuivat näin entisestään. Tanssien yhteiskunnallinen painoarvo saattaa vaikuttaa vähäiseltä, ja aikalaisauktoriteetit suhtautuivatkin niihin varauksellisesti. Tanssit, ja olennaisesti myös tansseihin ja sieltä pois kulkeminen, olivat kuitenkin erittäin keskeisiä nuorten aikuisten elämässä ja palvelivat sekä yhteiskunnallisesti että henkilökohtaisesti keskeisenä pidettävää tavoitetta, sopivan aviopuolison löytämistä.

Viimeisenä tekijänä materiaallisen muutoksen dynamiikassa haluan nostaa esiin sen, että muutos oli vahvasti paikallista. Paikallisuuden tasoja on erilaisia ja ne vaikuttavat eri aikoina ja eri teknologioiden kohdalla eri tavoin. Eräs artikkeliani kommentoinut anonyymi vertaisarvioija kertoi minulle osana kommenttejaan vanhoja polkupyöriä harrastavasta ystävästään, joka oli juuri teettänyt 1800-luvun alun mallin mukaisen draisiinin eli poljettavaa polkupyörää edeltäneen potkupyörän kanadalaisella, vanhoilliseen mennoniittaryhmään kuuluvalla vaunusepällä. Koska vanhan koulukunnan mennoniitat eivät hyväksyneet monien 1900-luvulla yleistyneiden teknologioiden käyttöä, esimerkiksi autoja, heidän teknologinen osaamisensa perustuu yhä samantapaisiin käsityötaitoihin kuin 1900-luvun alun suomalaisen maaseudun asukkaiden tekninen tietotaito. Tällaiset uskonnolliset tai muuten vahvasti ideologiset ryhmittymät ovat yksi äärimmäinen esimerkki siitä, miten paikalliset olot vaikuttavat teknologian käyttöön.

Tutkimallani ajanjaksolla Suomessa kansallinen paikallisuuden taso oli voimakas ja monet keskeiset arkitekniikan käytännöt esiintyivät hyvin samanlaisina ympäri maata. Niissä oli nähtävissä suomalaisen yhteiskunnan erityispiirteiden vaikutusta, vaikka teknologioiden leviämisen prosessi olikin samanaikaisesti sekä ylijärjestyksellä että pienimpiin paikallisuuden yksiköihin, vahvoihin kyläyhteisöihin sijoittuva.

Toisaalta Suomen sisällä havaitaan merkittävä jako maaseutuun ja kaupunki-

maisiin ympäristöihin. Tutkimuksessani nousee usein esiin selviä eroja maalaisten ja kaupunkilaisten teknologian käyttötapojen välillä. Kyse ei kuitenkaan ole hierarkias- ta, jossa kaupunki olisi toiminut esikuvana maaseudulle. Maaseudulla asui suomalaisten suuri enemmistö ja suurin osa siitä sai elan- tonsa maa- ja metsätaloudesta. Maalaisten oli usein kaupunkilaisia vaikeampi päästä käsiksi uuteen teknologiaan, mutta heidän suhteensa siihen oli aivan yhtä aktiivinen ja suomalaista yhteiskuntaa muovaava. Ja jos kaupunkien vaikutus näkyi maaseudulla, näkyi myös maaseudun vaikutus kaupun- geissa, kuten voimme havaita esimerkiksi vuoden 1929 gramofonikuumeen aikaisista, musiikkia koskevista makuneuvotteluista.

Olen tutkimuksessani nimennyt 1880-luvulta 1940-luvulle kehittyvän suo- malaisen arkitekologiasuhteen itse teh- dyksi moderniksi. Tämä nimitys korostaa sekä teknologisen muutoksen aktiivista tekemistä todeksi että omavaraisuuden ja itse tekemisen käytäntöjen vahvaa vaikutus- ta teknologian omaksumisessa ja käytössä. Selkeä esimerkki tästä on muun muassa lasinegatiivien pitkään jatkunut käyttö suo- malaisen valokuvauksen erityispiirteenä. Vaikka lasinegatiivien katsotaan yksityis- käytössä tulleen helpomman rullafilmin syrjäyttämiksi varsin nopeasti jo vuosisadan vaihteessa, ne olivat laajasti käytössä suo- malaisella maaseudulla vielä 1930-luvulla. Niin sanotut kyläkuvaajat, jotka valokuvasivat oman lähiyhteisönsä ihmisiä ja tapauksia harrastuksenaan ja usein myös sivuansio- naan, käyttivät lasinegatiiveja, koska ne pys- tyi rullafilmiä helpommin kehittämään itse maaseudun olosuhteissa ja saatavilla olevilla materiaaleilla.

Frans Männistön ottama kuva on hyvä esimerkki itse tehdystä modernista sen eri tasoilla. Frans oli kyläkuvaaja, joka kuvasi käytettynä ostamallaan vanhalla ateljeeka-

meralla ja kehitti lasilevynegatiivit navetta- rakennukseen varustamassaan ”pimiässä kopissa”. Säilyneissä kuvissa on kyläkuvaaja- jille tyypillisten henkilö- ja ryhmäkuvien li- säksi maisema- ja miljöökuvia, mutta myös sellaista uutuuksia dokumentoivaa ainesta kuin kuva tukkirekasta Naarjoella ja tämä vuoden 1930 autokuva. Kuvassa oleva auto on varta vasten pysäytetty kuvaamista var- ten, koska Fransin kameran valotusaika ei olisi riittänyt liikkuvan auton kuvaamiseen. Kuva on siis erittäin harkittu otos, jota voi- daan lukea kommenttina ja osallistumisena teknologiseen muutokseen, modernin teke- misenä itse.

Teknologisen muutoksen tarkastelu ar- jen tasolla auttaa ymmärtämään muutoksen dynamiikkaa ja ihan tavallisten arjen va- lintojen ohjautumista. Huomaamme, että muutos on aina kiinni menneessä ja ym- päristössään, ja että suurimmat muutokset tapahtuvat jatkuvuuden illuusion suo- jissa. Tätä taustaa vasten olisi myös mahdollista käsitellä uudesta näkökulmasta niitä on- gelmia, joita teknologinen ja materiaallinen muutos aiheuttaa, ja etsiä keinoja niiden rat- kaisemiseen.

Tiina Männistö-Funk väitteli Suomen historias- ta Turun yliopistossa toukokuussa 2014. Hänen erikoisalaansa ovat teknologian historia, arjen historia, modernisaatio ja sukupuolihistoria. Tällä hetkellä hän työskentelee vierailevana tutkijana Zürichin yliopiston sosiaali- ja taloushistorian yksi- kössä ja aloittaa marraskuussa 2014 työn Tekniikan museon uuden perusnäyttelyn käsikirjoittajana.